

Sancaktar Hayreddin Mescidi

Murat Sav*

Özet

Istanbul'da bulunan ve erken Bizans devrinin bir örneği olan yapının tarihi yeterince bilinmemektedir. Gastria Manastırı ile olan ilişkisi kanıtlanabilmiş değildir. Fakat küçük yapının Bizans 'ın Gastria Manastırı olduğuna inanılmaktadır.

Dıştan sekizgen, içten eşit kollu haç planına sahiptir

Her ne kadar tartışmalı olsa da yapının aslı bir mausoleion olup, apsis kısmı sonradan ilave edilmiştir.

Osmanlı döneminde mescide çevrilmiştir. Yapı, 1894 yılındaki depremde önemli hasara uğramıştır. 1973-1976 arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir

Anahtar Kelimeler: Mescid, Mausoleion, Gastria, Restorasyon, Osmanlı

Sancaktar Hayreddin Masjid

Abstract

The Sancaktar Hayreddin Masjid located in Istanbul is an example of early Byzantine period. The history of this building is not known enough. The relationship with Monastery of Gastria is not proven yet. But it is believed that this small building was Monastery of Gastria. It has octagonal plan with equal-armed cruciform interior.

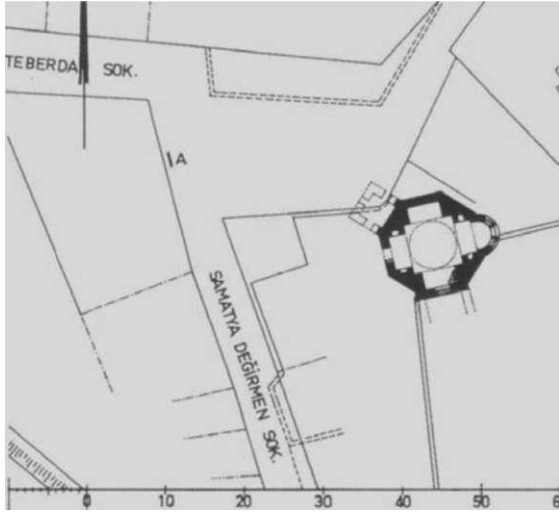
Even there are some arguments, the original of this building is a mausoleion and apse were added later. Building was converted into a mosque during Ottoman period. The structure had severe damages from the earthquake in 1894. Between 1973-76 it was restored by the General Directorate of Foundations.

Key Words: Masjid, Mausoleion, Gastria, restoration, Ottoman.

* Arkeolog, VGM İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü

Yapının Komumu-Tarihçesi ve Yapı Hakkında Araştırmalar:

İstanbul'un Samatya semtinde, Değirmen ve Teberdar sokaklarının kesiştiği yerde konumlandırılan ve Mescide dönüştürülmüş olan yapı, Cerrahpaşa Hastanesi'nin avlusunda bulunan eski adli tıp kurumunun bitişiğindeki Esekapısı Mescidi'nin (Sav 2007:48-54; Ötügen 1974:33-164) yüz elli metre kadar kuzeybatısında yer almaktadır. (Şekil 1). Güneydoğusunda ise, İstanbul Hastanesi ile tren yolu arasında Etyemez Tekkesi bulunmaktadır (Tanman 1994:474-475).

Şekil 1. Mescidin vaziyet planı (Wiener'den).

Resim 1. G.batıdan mescid (M.Sav,1998)

Kaynaklardaki bilgiler yapının adı ve ilk yapılış tarihine ışık tutamamakla birlikte, yapıyı Bizans karakterinde ve Gastria Manastırı'nın şapeli olarak tanımlanmaktadır. IX. yüzyıldan beridir adı kaynaklarda geçen Gastria'nın Sancaktar yapısıyla aynı yapı olduğunu ilk telaffuz eden kişi Paspatis'tir: ΛΙΟΒΗ ΤΕΪΥ ΡΑΟΤΡΙΟΥ. Manastırın Samatya'da bulunması ve yapıya Stoudios Manastırı'nın yakın oluşu, Paspatis'in dayanakları idi. Ayrıca, Bizans döneminde bugünkü Sancaktar Mescidi ve çevresinin çiçeklerle bezeli bir bahçe oluşundan dolayı bu bölüme Gastria' adının verilmesi diğer bir dayanağı oluşturmaktaysa da (Paspatis 1877:354-357) bu düşüncenin bir geçerliliği yoktur.

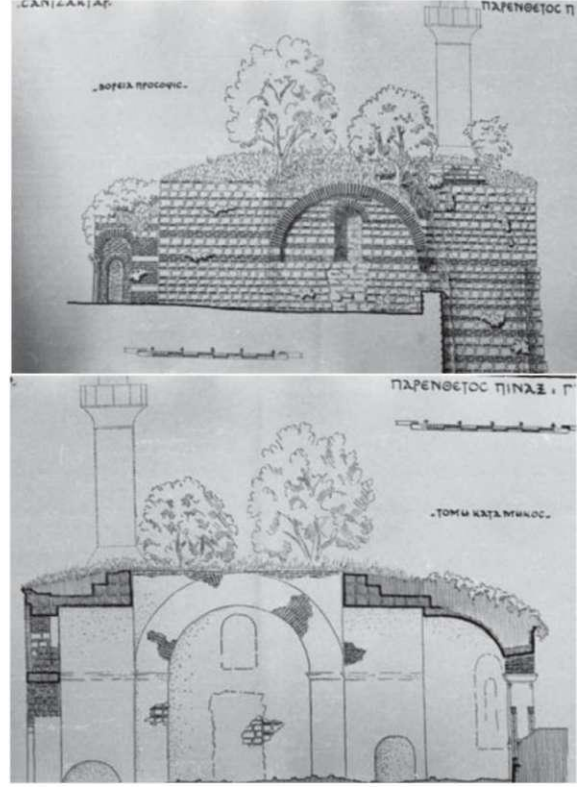
XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde şehri ziyaret eden Rus hacılardan öğrendiğimiz kadarıyla Altıncapı yakınlarında bir yerde, içinde Hagia Euphemia ve Hagia Eudoxia'nın röliklerinin bulunduğu ve çok saygı gören bir yapı vardı, ki Janin de buranın Gastria olabileceği üzerinde durmaktaydı (1953:73).

İstanbul'un fethini takiben, Fatih Sultan Mehmed'in sancaktarlarından Alemdar

Bir söylenceye göre, Büyük Konstantinos'un annesi Helena, Kudüs'ten getirdiği kutsal haç ve güzel kokulu küçük ağaçları Samatya'dan karaya çıkarmış ve burada bir manastır (Gastria) yaptırmış, getirdiği ağaçları da bahçesine diktirmiştir (Millingen 1912:268). Ancak, dayanağı olmayan bu öykünün ötesinde, Gastria'yı, İmparator Theophilos'un (829-842) üvey annesi Euphrosyne veya annesi Theoctista'nın yaptırdığı daha güçlü ihtimaldir (Millingen 1912:268). Burası, ikon savunucularının önemli merkezlerinden biri olmuştur. Özellikle de, Theoctista tarafından bu dava uğruna önemli faaliyetler yürütülmüş olup, Theoctista bu konuda oğlu Theophilos ile ters düşmüştür. İmparator ailesinden ikonoklast olan Thekla, Anastasia, Anna ve Pulcheria Gastria Manastırına hapsedilmişler ve Kodinos'un belirttiğine göre, Anna hariç hepsi buraya gömülmüştür. Ayrıca, Theoctista'nın gösterişli mezarı ile oğlu Petronas, Bardas'ın kızkardeşi İrene ve Bardas'ın çene kemiğini içeren bir röliker de Gastria'ya gömülmüştür (Millingen 1912:270).

Resim 2. Aynı yönden mescid (M.Sav,2009)

Şekil 2. Aristeidis Pasadaiosun orijinal çizimlerinde yapının kuzeyden görünümü ve güney kesiti

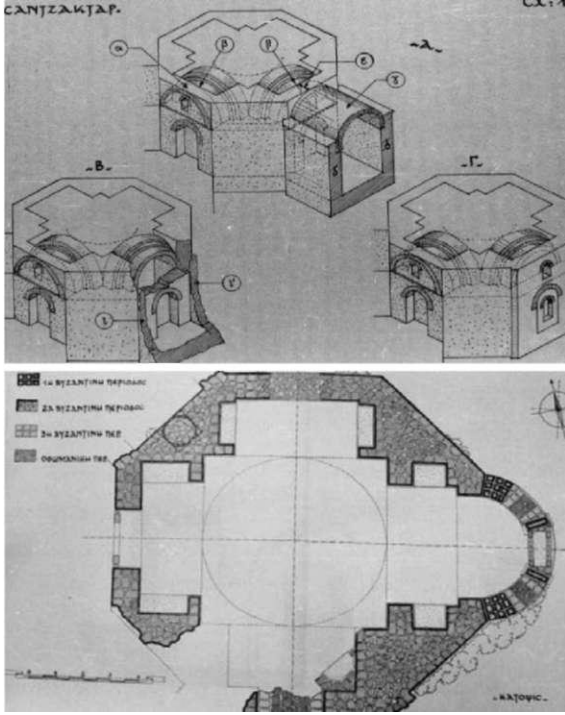
Hayreddin Efendi² tarafından yapı mescide çevrilmiş olup (Ayvansarayi 2001:180), Alemdar Hayreddin Efendi adına vakfedilişiyle ilgili bir vakıf kaydı bulunamamıştır. İstanbul Vakıfları Tahrir Defterinde "vakf-ı sahib'ül mescid" nitelemesinin dışında bir açıklama yer almamakla birlikte, H.941/1535 ve 950/1543 tarihlerinde iki kişinin mescide bazı bağışlarda bulduklarından bahsedilmekle yetinilmiştir (Barkan vd. 1973:172).

Hadika'da geçtiği üzere camiye minberi, mahallelinin ricası üzerine H.1178 /1764-65 yılında Sadrazam Maktul Mustafa Paşa koydurmuştur (Ayvansarayi 2001:180). Yine aynı kitaba göre, Hayreddin Efendi'nin mezarı mescidin yakınlarındadır. Fakat bu mezarın sembolik olarak oluşturulduğu yönündeki düşünceler de yoğundur.

1782 yılında Samatya, Yedikule, Kocamustafapaşa ve Topkapı çevresinde meydana gelen büyük yangının çeşitli binalarda önemli tahribata yol açtığı bilinse de, Sancaktar Mescidi'ne etki edip etmediği açık değildir. Bu yangında Samatya'da altı kilisenin yandığı veya harap olduğu yayınlarda anlatılmaktadır.³

Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler, T.C.Diyaret İşleri Başkanlığı Fatih Müftülüğü Yayını, İstanbul,s.195:Sancaktar Hayrettin Efendi'nin mezarı, caminin civarındaki bahçede bulunmaktadır.Ayrıca,Şahbapzaşa Zaviyesi şeyhi Mustafa Efendi de aynı yerde gömülüdür.

İnciyan ve Kömürçüyan'a dayanarak, Mustafa Cezar,(1963),"Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı ve Tarihi Araştırmalar İncelemeleri Dergisi*, C.I,s.364.

Şekil 3. Aristeidis Pasadaios'un çizimlerinde yapının planı ve Bizans dönemi tahmini restitüsyonları

gravürünü yapan Galanakis'in elinden çıkan tasvirinde, kiremit örtülü bir çatının varlığı göze çarparken, apsis duvarında da derin bir çatlağın mevcudiyeti açıkça teşhis edilmektedir.(Şekil 4). Belki de, kubbe üzerini dıştan çatı örtmekteydi. Kaldı ki, onarım evveli çekilen bir fotoğraftan bunu anlamak mümkündür. Zaten çok geçmeden, 1894'deki depremde yapı bir harabeye dönmüş, kubbesi çökmüştür (Öneş:68). 1910'lu yıllarda Millingen tarafından yayınlanan kitapta da, mevcut haliyle yapının ana kubbesinin çöktüğü belirtilmiştir (1912:270-271).

Yapıyı 1910'lu yıllardaki haliyle tarif ederken Millingen, harabe olmasına rağmen mimarisini koruduğunu, geniş kemerin her yönden yapıyı dolaştığını; kuzey-güney ve batı kemerlerinin ortalarında sütunlu pencerelerin yer aldığını; içten eşit kollu bir haç planını muhafaza ettiğini ve orta bölümünün üzerini örten kubbenin çökmüş olduğunu; içten yarım daire, dıştan beş köşeli bir apsisi yer aldığını; haçın kuzey kolunun doğusunda ve güney kolunun batı duvarında bir nişin bulunduğunu; apsis ile ana duvar birleşimini sağlayan duvarların ayrı özellik taşıdığını; buranın sonradan kiliseye çevrilmiş bir kütüphane yapısı olabileceğini anlatmaktadır (1912: 270-271). *Fatih Devri Mimarisi* adlı kitabında E.H.Ayverdi ise, Gastria Manastırından camiye çevrilen yapının yüz yıl evvel yıkıldığını, mihrap duvarı ve kubbesinin yıkık bir halde durduğunu, yazmaktadır (1953: 20). XX. yüzyıl başlarında İstanbul üzerine iki kitap yayınlayan Pasadaios ise, yapıyı incelemiş ve kilisenin yapıldıktan bir süre sonra elden geçtiğini, aslının IV-VI. yüzyıllara kadar inebileceği görüşünü benimsemiştir. Dayanağı ise, apsis penceresinin alt kısmındaki duvar işçiliği idi (1965:5-55). Mathews, dört kollu haçın beşik tonozla örtülü kollarındaki masif üçlü kemerlerin yapılış şekli ile duvar işçiliğinin, kubbe pandantiflerine bakılarak, yapının IV. yüzyılda inşa edilen Hipodromun işçiliği ile benzerlikler arz ettiğini; ancak, bütün bunların bu tarihlmeyi kesinleştiremediğini belirtmiştir (1976:231). Benzer özelliklerin XI-XII. yüzyıllara ait olan Sekbanbaşı ve Troullo'da uygulanması da diğer bir farklılık olarak göze çarpmaktadır.

Mescidin, aynı adla anılan tekke olarak da hizmet ettiği bilinmekle beraber, bir mescit-tekke olarak vakfedildiği de öne sürülmektedir (Eyice vd. 1994:449). Bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla tekke, *Sa'di* tarikatına mensuptu. Bugün mescidin kuzeydoğusunda, 17 nolu parseldeki tekke binasının yanında hazire bulunmaktadır. Tekkenin Şeyhlerinden olan el Seyyid Hafız Mustafa Efendi'nin mezarı da mescidin haziresinde olup, adı geçen kişi Sultan II. Mahmud zamanında Şeyhlik yapmıştır. Pazar günleri ayın yapılan tekkede, bir erkek ve bir kadının ikamet ettiği, Dâhiliye Nezareti'nin H.1301/1885-86 tarihli cetvelinde yer almıştır (Eyice vd. 1994:449). Şeyh Rifat Efendi adlı bir zikir reisinin adının yanında son Postnişinin Şeyh Sadedin olduğu bilinmektedir.

Yapının 1877 yılında Paspatis'in kitabı için İstanbul'daki Bizans yapılarının

Apsis duvarındaki işçilikle, sekizgenin diğer duvarlarında kullanılan farklı teknikler, ayrı iki döneme hitap etmektedir. Öyle ki, apsis duvarı Palaiologoslar öncesi bir devre işaret ederken, diğer kısımlar Bizans'ın son dönemlerine (XIV. Yüzyıl) işaret etmektedir (Paspatis 1877:354-357; Ebersolt Rapport:14 ve Eglises:259; Millingen 1912:268;Schneider 1936,70; Mamboury 1951:285; Ayverdi 1953,20; Eyice 1955:135). Tam bu noktada karşımıza Gastria Manastırı çıkmaktadır ki bazı görüşler buranın, adı geçen manastırın mezar şapeli olabileceği yönündedir (Müller 2001:194; Eyice 1963,57; Pasadaios 1965:5-55; Barkan vd. 1973:379; Ayverdi 1973:492). Yapıyla ilgili olarak Pasadaios'un bazı restitüsyon denemeleri mevcuttur. (Şekil 2,3,5). Bununla beraber dış cephesindeki

Şekil 4. Galanakis tarafından yapılan gravürde mescid yapısı,güneyden (1870'ler)

Resim 3.1970 onarım evveli apsis aşından görünüm

polikromi, tipik bir Palaiologos sülalesi izlerini yansıtmakla birlikte, son dönem Bizans'ında ciddi bir onarımdan geçtiğinin bir göstergesidir.

Semavi Eyice, Sancaktar Hayrettin Mescidi'nin masif yapısının, Geç Antik devrin mezar binaları ile yakın benzerliğe sahip olduğu görüşündedir ve tuğla kemerlerinin Roma yapılarındaki tekniği hatırlatması açısından, çok erken devrin bir eseri olduğunu düşünmektedir. Yapının, Konstantinos surları dışındaki nekropol alanında sıralanan hayli çok sayıda Geç Roma devrine ait bir mezar binası veya martyriyonu olabileceğini de öne sürmektedir ki, yapı belki de Bizans devrinde kilise haline getirilip, manastıra bağlanmıştır (Eyice 1963,57; Eyice vd. 1994:448; Eyice 1986,14).

Mescid, 1894 depreminde harabeye dönünce, uzun süre kendi haline terk edilmiş ve bu haliyle 1973 yılına kadar gelmiş, ardından da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir (1973-1975). Restorasyonda, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde görevli Yüksek Mimar Fikret Çuhadaroğlu önemli bir rol üstlenmiş olup, duvarlar aslına sadık kalınmak suretiyle inşa edilmiş; ancak, yapının üzeri kubbe yerine çatıyla örtülmüş ve bu şekliyle yapı 1976'da mescid olarak ibadete açılmıştır.

Mimari Özellikler: Mimari açıdan baktığımızda yapı dıştan sekizgen, içten eşit kollu haç planı özelliğine sahiptir. (Şekil 6;

Resim 4. Günümüzde apsis cephesi (M.Sav,2009)

Resim 5. 1970 öncesi mescid, içten (V.İ.B.M.Arş.)

Resim 6. Mescid, içten (2007)

V.İ.B.M.A :Vakıflar İstanbul 1.Bölge Müdürlüğü Arşivi

Resim 1,2). Bu türden yapılar için planı gayet muntazam olup, giriş kapısı batıda bulunmaktadır ve doğuda derin tutulmuş, belki de sonraki bir dönemde eklenen, dıştan beş köşeli apsis ile nihayetlenmektedir. Eşit kollu haç planına sahip yapıya eklenen apsis, mimari olarak yapının doğuya doğru uzamasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da derin tutulmuş bir bema ortaya çıkarmıştır.

Sekizgenin her yüzünde dıştan kornişe dek çıkan birer kemer yer almaktadır. Ancak sadece kuzey, güney ve batıdaki kemer içlerine birer pencere açılmıştır.

Osmanlı devrinde açılan düz lentolu pencere varlığını sürdürmektedir. (Resim 4). Eski fotoğraflardan, pencerelerin yuvarlak kemere sahip oldukları teşhis edilebilmekle beraber kemerlerin oturduğu plasterlerin üzerlerinde haç motifinin yer aldığı görülmektedir. (Resim 3). Güney cephesinin üst kısmındaki geniş kemerin altındaki pencereye ek olarak alt kısımda da dikdörtgen bir pencereye yer verilmiştir. Ancak, pencerenin yan dikmelerindeki tuğla sıraları, buranın yuvarlak kemerli bir pencereye sahip olduğunu göstermektedir.

İçeride, her haç kolunu üçüz kemerli beşik tonozlar örtmektedir. Orijinalde, yapının üzerinin kubbe ile örtülü olması gerekmektedir. Zaten pandantiflerin varlığı, küçük ölçekli haçvari planın bir mecburiyeti olarak yapının kubbe ile tamamlanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. (Resim 5-6). Tahmini olarak kubbe çapının 9,00 metre civarında olduğu düşünülebilir. Ayrıca, 1973'teki onarımda üst örtü alaturka kiremitle örtülmesine karşın, sonradan Marsilya tipi kiremitle değiştirilmiştir.⁴

**Resim,7.1970 öncesig.doğudanyapı (Wiener'den)
Güneye doğru devam eden duvar izi**

Resim 8. Güneyden yapı (M.Sav,2009)

kuzeypatasındaki izler ile 1973 yılı öncesine ait fotoğraflar(Resim,7), bu yönlerde yapıya bitişik başka eklerin veya başka yapılarla bağlantıların olduğunu kanıtlamaktadır (Wiener 2001:194).

Bugün otopark olarak kullanılan ve yapının doğusunda yer alan alanda eskiden iki katlı ahşap bir yapının bulunduğu görülmektedir. Bir ahşap bina da yapının batısında yer almaktaydı. Minarenin tuğla olduğu, sıvalarının döküldüğü ve bir payanda ile desteklendiği de aynı fotoğraftan anlaşılmaktadır.

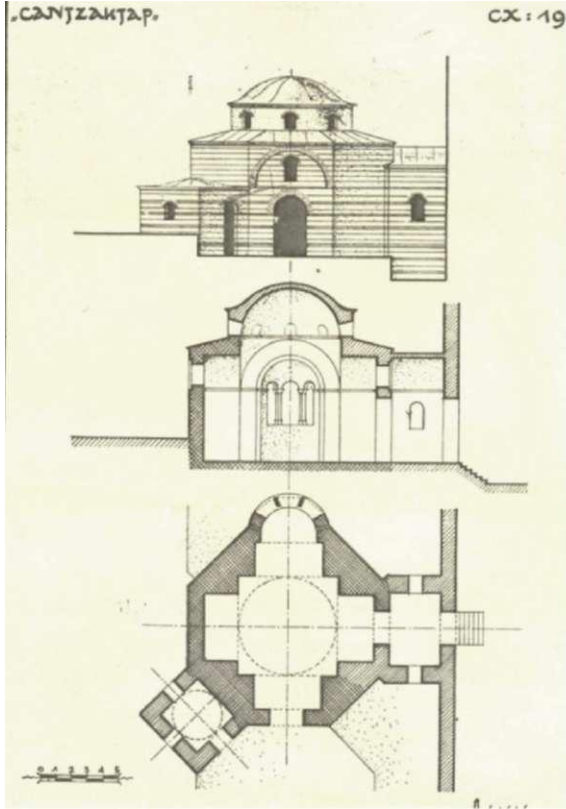
1973-74 Restorasyonu: Bizans Dönemi restitüsyonuna bakıldığında, yapı muhtemelen sekizgen, yüksek kasnaklı bir kubbeye sahip olup, kubbe üzeri kiremitlerle örtülüydü ve kasağın

Mescid yapısının duvarları simetrik olmasına rağmen ölçü değerleri açısından az da olsa farklılıklar göstermektedir. Yapının dıştan uzunluğu -apsis dahil- 15,00 metre olup, genişliği de 13,00 metredir ve içeride haç kolları eşittir. Apsis çatısının başlangıcı yerden 5,15 metre; çatının 7,25 metre; çatı üst noktasının ise, 10,00 metre kotunda olduğu görülmektedir. Cepheler dıştan,4,50-5,55 metre arasında değişen genişliklere sahiptir.

Kuzey yanında yer alan tuğladan örülmüş minare, tek şerefelidir ve yapının ana inşa malzemesiyle bir bütünlük arz etmektedir.(Resim 9).

Caminin mahfil ve minberi ahşap olup, mihrabı ise kesme taştan inşa edilmiştir. Eksene göre biraz kayık olan mihrabı oldukça sadedir. 1970'lerde üst kısmı yıkık mihrap yaşmağının üç sıra stalâkrite sahip olduğu görülebilmektedir.(Resim 10).

Bugün yapının batıdaki giriş kısmının önünde bulunan betonarme sundurmanın evvelden var olmadığı, bu kısımda bulunan büyük ve yaşlı bir ağacın varlığından dolayı kesinlik kazanmaktadır. Ancak, bu kısmın küçük bir avlu şeklinde tutulduğu ve bir istinat duvarıyla kuşatıldığı görülmektedir. Yalnız, avlu giriş kapısından başlamak üzere, yapının kuzeybatı köşesine bitişik yapılan ek kısım gibi, yapının batı köşesine bitişik bir küçük mekânın varlığı anlaşılmaktadır. (Resim,11,12). Bugünkü yapının güney ve

Şekil 5. Aristidi tarafından yapılan restitüsyonda yapıya açılan ve bitişen mekânlar

Resim 9. Minareden görünüm (M.Sav,2009)

Resim 10. Mihrap (V.İ.1.B.M.A.1973)

yönetiminde yapılan Fehmi Kızıl ve Selcan Selçuk tarafından çizilen rölövelere bakıldığında, güneye doğru bir açılımın olduğu görülür ki, bu da mescidin ya başka bir yapı ile olan veya kendine ait bir mekân ile olan bağlantısına işaret etmektedir.(Şekil 6,8). Eski bir fotoğraftan anlaşıldığı kadarıyla, kuzeybatıdan da yapıya küçük bir mekânın bitiştiği görülmektedir.(Resim 11). Mekânın çatısı, geniş açıklıklı kemerin alt kotundan başlamakta olup, çatı bir saçak şeklindedir ve üzeri alaturka kiremitle örtülüdür.

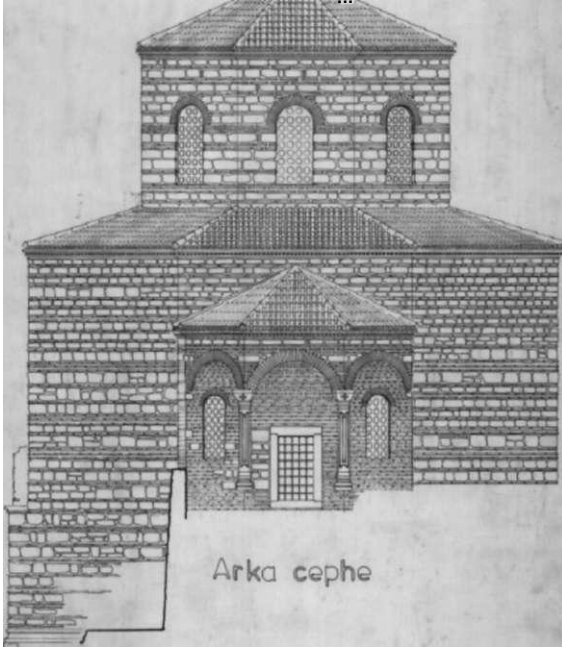
her yüzünde birer pencereye yer verilmişti. Kargir yapının apsis yarım kubbesinin üzeri de kiremit ile kaplıydı.

1970'lerdeki onarımda Y.Mimar Fikret Çuhadaroğlu iki öneri sunmuş, bu önerilerden yüksek kasnaklı tipik bir Bizans kubbesini hatırlatan kubbeli yapı yerine Osmanlı dönemindeki son şekline uygun hazırlanan ve üzerini kiremit kaplı bir çatının örttüğü, sembolik özellikli küçük bir ahşap kubbenin yer aldığı proje kabul görmüştür.(Şekil 6,7).

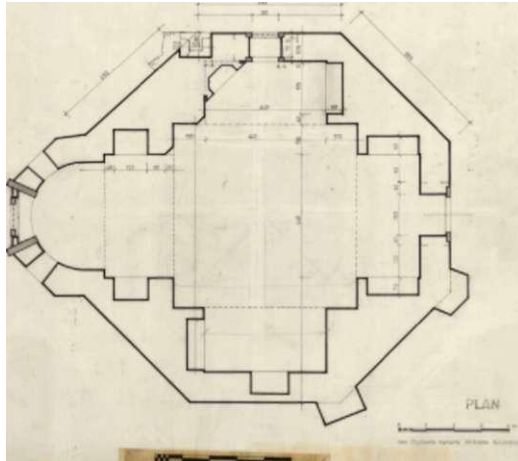
1970'lerde F. Çuhadaroğlu'nun

SANCAKTAR HAYRETTİN MESCİDİ
restitüsyonu m: 1/50

teklif: 1

SANCAKTAR HAYRETTİN MESCİDİ RESTİTÜSYON PROJESİ
ÖLÇEK 1/50

Şekil 6. 1970'lerdeki onarım evveli F. Çuhadaroğlu yönetiminde yapılan restitüsyon çalışması (Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi)

1970'lerde Vakıflar tarafından yapılan rölövede giriş cephesi veri sağlayacak ölçüde sağlamdır. Aynı şey, apsis cephesi ve apsisin kuzey kısmı için de geçerlidir.

Restorasyon sırasında, yapının Son Osmanlı dönemi dikkate alınarak ahşap çatı eklenmiş, ahşabın üstü iki kat halinde bitümlü karton kaplanmış ve üzeri de alaturka kiremitle örtülmüştür. Bu sırada dekoratif ve sembolik anlam ifade edecek şekilde çatının ortasına denk gelen bölüme mahruti ve köşeli formda özel bir asma tavan yapılmıştır. (Resim 13).

Ayrıca, evvelden bodur olan minare, daha uzun gövdeli olarak inşa edilmiştir.

Malzeme açısından iki farklı döneme işaret eden temiz bir tuğla işçiliğinin ortaya konulduğu yapıdaki üçlü kemerlerin harcı, fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla yaklaşık olarak 6 cm kalınlığındadır.

Güneybatı yüzünde üçgen şekilde tutulmuş iki payanda yer alır. (Resim 11). Bu bölümde 1 sıra taş-1 veya 2 sıra tuğla ile kalın tutulmuş derz tabakaları bulunur. Duvar alt kısımlarında devşirme mermer malzeme kullanılmıştır. Genel olarak 1 sıra taş-tuğla uygulamasına sahiptir. Apsis ve

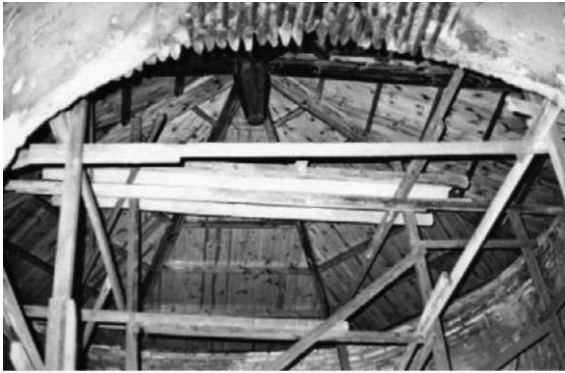
Resim 11. 1970'lerdeki onarım evveli ve sonrasına ait kuzeybatıdan çekilmiş fotoğraflar (Vİ.İ.B.M.A.)

Şekil 7.1970'lerdeki onarım için F.Çuhadaroğlu yönetiminde çizilen projeler (V.İ.I.B.M.A.)

Resim 12. XX. yüzyıl başlarında mescid yapısı (Millingen'den)

Resim 13. 1970'lerdeki onarımda kubbe

diğer duvarların üslubu ve duvar işçiliği birbirinden farklı olup, apsisin sonraki bir ek olduğu buradan anlaşılmaktadır.

Restorasyon esnasında sıva raspa yapılmış, ayrıca imitasyon tuğla, düz satırlar üzerinde oldukça fazla kullanılmıştır. Dönem restorasyonlarında sıklıkla uygulanan tuğla çürütme yöntemi bu yapıda da uygulanmıştır. Günümüz restorasyon anlayışına ters olan, fakat yine önceki dönemlerde yaygın olarak kullanılan beton Sancaktar Hayreddin Mescidinde de 200 ve 300 dozlu olarak uygulanmıştır. Yonu taşı ve ocak taşının kullanıldığı müdahaleler esnasında imitasyon tuğlalar ve yonu taşları kaplama olarak kullanılmıştır. Ayrıca, 16-20 cm genişlikteki yonu taşından düz ve pahlı söveler ve kornişler yapılarak yerlerine takılmıştır. Çam ağacından yapılan tablalı kapı basit tutulmuştur. Tek satırlı pencerelerde de aynı malzeme kullanılmıştır.⁵

Vakıflar İstanbul 1.Bölge Müdürlüğü Arşivinde yer alan yapıya ait 1973-76 arasını içeren onarım dosyası.

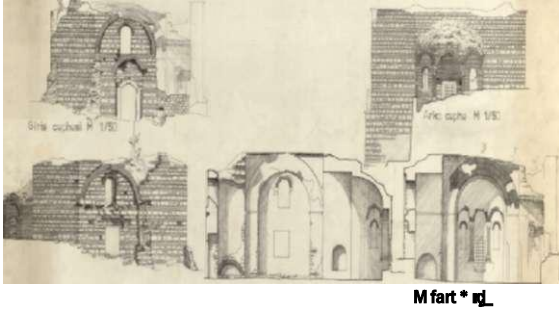
Haçın güneydoğu koluna denk gelen yere açılan mihrap nişi de eski fotoğraflarda önemli ölçüde sağlam olarak görülmekle beraber, tuğla işçiliğinin üzerine sıva yapıldığı ve onun da üzerine mermer taklidi olarak alçı yapıldığı anlaşılmaktadır. Mihrap kavsarası da stalâktitlerle bezenmiştir. Haçvari mekânın batıdaki haç kolunun solundaki tonozun içinde barok bir bezeme ve yazı görülmekte iken, bunun hemen üst kısmında, dökülen badana katmanının içinden belki de Bizans devrini yansıtan boya konturları görülmektedir ki, 1972'de çekilen bir fotoğrafta bu görüntü karşımıza çıkmaktadır. Haç kollarını oluşturan kemerlerin içlerinde ve geçişlerde de oldukça sade tutulmuş kalemişlerine

yer verilmiştir. Yapıyı içten, bel hizasında kırmızı bir şeridin dolaştığı da yine eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır.

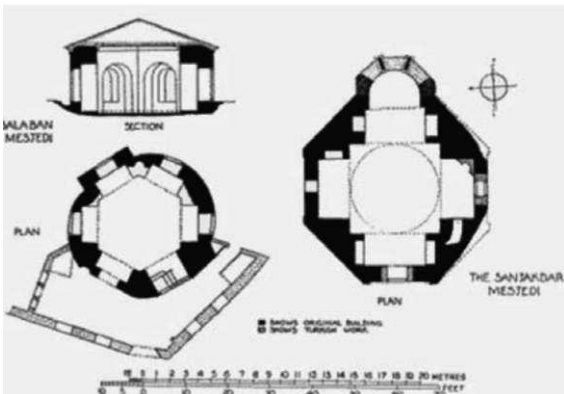
Restorasyon çalışmaları tamamlandıktan sonra yapı, 1976 yılında mescid olarak ibadete açılmıştır.

Şekil 8. F.Çuhadaroğlu 'mmyönetiminde Fehmi Kızıl tarafından yapılan görünüş ve kesitler

Şekil 9. Balabanağa Mescidi (Gurlitt'den,1907) Şekil 10. Balabanağa ve Sancaktar plan (Millingen'den)

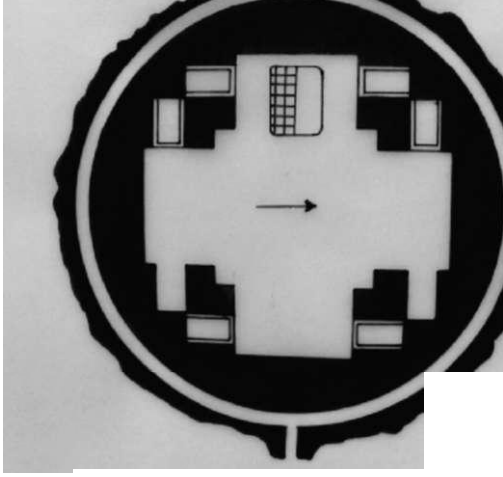

Şekil 10. Balabanağa ve Sancaktar, plan (Millingen'den)

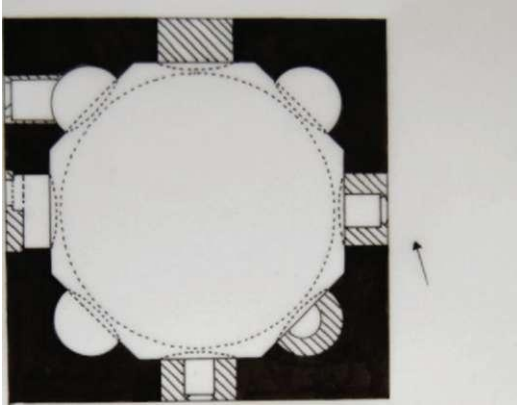
Kısa Bir Analogjik Değerlendirme:

A. Van Millingen (1912:335), tıpkı Sancaktar yapısında olduğu gibi Balabanağa Mescidini de XIV. yüzyıla; Mamboury, yalnızca Sancaktar'ı XIV. yüzyıla tarihlemiştir (1951:24). Mansel tarafından iki ana döneme işaret ettiği ileri sürülen Balabanağa Mescid yapısının ilk dönemde 10,60 metre çapında muntazam bir dairevi plana sahip olduğu 1930 kazılarında ortaya çıkarılmış olup, yapı Eyice'ye göre, muhtemelen IV. veya V.yüzyıla aittir. (Şekil 9-10). Yapıda altı niş ile tanzim edilen daire şeması, doğuda apsis şeklinde bir çıkıntı ile sona ermekteydi (Mansel 1936:5).

Bugün Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinin arkasındaki bahçede yer alan Hebdomon Hypojesi (Macridy vd. 1922:360-393; Tuna 2000) ise, dairevi bir plan içine haçvari şemalı olarak raptedilmiş olup, taş işçiliği ve burada bulunan mermer lahitlerin üzerlerindeki kabartma üslubu çıkış noktası alınarak, V.yüzyıla tarihlenmekte olup, testere dizisi şeklinde yer alan tuğla kemerler oldukça sıktır. (Şekil 11).

Şekil 11. Bakırköy Hypojesinin planı (Çizen, Hüdayin Sav)

Şekil 12. Şeyh Süleyman Mescidi planı (Mathews'ten çizen: H. Sav) Resim 14. Sokak cephesi (M. Sav, 2006)

İstanbul haricindeki bazı yerleşim yerlerinde Roma ve Bizans dönemlerine ait bu planın çeşitlemelerine rastlamak mümkündür. Pamukkale'deki Hierapolis oktagonu (V. yüzyıl), İtalya'daki San Vitale Kilisesi (VI. yüzyıl) ve naosu haçvari olan İznik'teki Koimesis Kilisesi bunlar arasında sayılabilir.

Bütünsel olarak bakıldığında, Roma devrinin sonları veya Bizans'ın ilk dönemlerinde yapıldığı anlaşılan Sancaktar Mescidinin asli fonksiyonunun dışında, sonradan bir manastır içinde değerlendirildiği iddia edilebilir. Özellikle de güney kısmında devam eden temel kalıntıları ve yapıya ait bağlantı izleri bu konuda fikir vermekle birlikte, Gastria Manastırına ait bir mausoleum olup olmadığı arkeolojik açıdan kanıtlanabilmiş değildir. Belki de ileride yapılacak bir araştırma kazısı ile bu konuya açıklık getirilebilecektir.

Yine sekizgen şeklinde tutulmuş olan ve tarihi net olmayan Şeyh Süleyman Mescidi de bu anlayışın İstanbul'daki temsilcilerinden biridir ki, ana cepheleri süsleyen, Palaiologoslar devrinde elden geçtiği bilinen ve korniş hizasına kadar ulaşan geniş açılımlı kemerlerin içlerine açılan pencereler açısından Sancaktar yapısıyla benzerlik arz etmektedir. Tıpkı Sancaktar gibi Şeyh Süleyman yapısının da net bir tarihi mevcut değildir. Ancak, erken dönem Bizans'ının bir mausoleumu olan Şeyh Süleyman (Sav 2009:653-672) yapısı ile olan benzerlik göz ardı edilemez. (Şekil 12; Resim 14). Balabanağa Mescidi yapısını da dahil edersek, benzer fonksiyon ve bazı noktalarda mimari birliktelik içinde olan üç adet mausoleum yapısından söz etmek mümkündür.

Buradan da anlaşılacağı üzere, sekizgen yapılar özellikle V. yüzyılda Bizans mimarisinde mausoleum veya vaftizhane olarak sıklıkla yapılmaktaydı. Hatta Sultanahmet'teki Hagia Euphemia Martyrion'u gibi altıgen planlı yapılar da inşa ediliyordu (VI. yüzyıl). Ayasofya Vaftizhanesi ise dıştan kare, içten sekizgendir. Aynı tarihlerde yapılmış olan Küçükayasofya (Sergios Bakkhos Kilisesi) de içten sekizgen bir plan özelliğine sahiptir.

Restorasyon Önerileri: Mescid yapısı, günümüze ulaşan şekliyle yapısal açıdan bünyesine ciddi şekilde aykırılık teşkil etmeyecek ve çevresiyle beraber bir bütünlük arz edecek, yaşam alanı ortaya çıkaracak şekilde elden geçirilmelidir. Bundan hareketle, batıdaki giriş kısmının önünü kapatan muhdes bölüm kaldırılmalıdır. Bu kısım, Osmanlı devrinde olduğu gibi mescidin avlusu olarak kullanılmalıdır. Böylelikle, bugün dışarıdan algılanmayan batı girişi gözler önüne serilmiş olacaktır. Ayrıca, kuzey doğudaki otopark alanı ile olan bağlantı kesilerek, doğu cephesi daha çok ortaya çıkarılmalıdır. Bilindiği üzere, bugün otopark olan alanda, daha evvel iki katlı ahşap bir yapı mevcuttu. Venedik Tüzüğü'nün 6.maddesinde *"Anıtın korunması, ölçeği dışına taşmamakşartıyla çevresinin de bakımını içine almalıdır. Eğer geleneksel ortam varsa, olduğu gibi bırakılmalıdır. Kütle ve renk ilişkilerini değiştirecek hiçbir yeni eklentiye, yok etmeye, ya da değiştirmeye izin verilmemelidir."* Denilirken, eski eser yapının elverdiği çevresi ile beraber uygulamaya konu edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Yapının, sac ile örtülen apsisinin üstü tuğla ile örülmeli ve tıpkı ana mekânın çatısı gibi alaturka kiremit ile örtülmelidir. XIX. yüzyıl restitüsyonu dayanak olarak alınmak suretiyle, çatıdaki mevcut kiremitler kaldırılarak, yerlerine alaturka kiremit konulmalıdır.

Dış cepheler, muhtelif yerlerde bulunan beton sıvalardan arındırılmalıdır. Bütün bu imâlatların yanı sıra, gerek dış cephelerde ve gerekse minarede meydana gelen malzeme kaybı giderilmelidir.

Yapı içinde, duvar örgü malzemelerine zarar vermeyecek şekilde çimento bazlı sıvalar raspa edilmeli, malzeme analizi neticesinde elde edilecek karışım doğrultusunda horasan harçla sıva işlemi uygulanmalıdır.

Mihrabının yağlı boyası temizlenmeli, eldeki belgeler ışığında kalemişi bezeme yapılmalıdır. Duvarları alt seviyede dolaşan yeni çiniler sökülmesi, raspa neticesinde yapı içindeki muhtelif yerlerden çıkabilecek kalemişleri bir program doğrultusunda uygulanmalıdır. Yapının harabe olduğu dönemlerde, eldeki görsel belgelere dayanılarak görülen kiremit renkli şerit, iç mekânda kemer üstlerini bir silme şeklinde tüm yapıyı kuşatmalıdır.

Genel olarak sıraladığımız bu öneriler detaylarla desteklenerek, İstanbul'un tarih olarak en eski kültür varlıklarından olan bu yapının özgünlüğü korunmaya devam edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Ayvansarayı,(2001).*Hadikat'ül Cevami*,(Haz. A.N.Galitekin),İstanbul.
- Ayverdi, E.H. (1953).*Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul.
- Ayverdi, E.H. (1973). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481),III*: İstanbul Enstitüsü.
- Barkan, Ö.L.-Ayverdi, E.H.(1973).İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri.
- Cezar, M.(1963).Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler, *Türk Sanatı ve Tarihi Araştırmalar İncelemeleri Dergisi*, C.I,s.364.
- Ebersolt, J.(1911). *Rapor Sommaire sur une mission à Constantinople*, Paris.
- Ebersolt, J.-Thiers, A. (1913). *Les églises de Constantinople*, Paris.
- Eyice, S.(1955). *Petit Guide a travers les monuments byzantins et turcs*, X.Milletlerarası Bizans Kongresi Tertip Komitesi, İstanbul.
- Eyice,S.(1963).*Son Devir Bizans Mimarisi*İstanbul.
- Eyice,S.(1986).İstanbul'un Camiye Çevrilen Kiliseleri, 7Af,(S.2),Mayıs,s.14.
- Eyice, S.-Tanman, M.B.(1994).Sancakdar Hayreddin Mescidi ve Tekkesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, s.449.
- *Fatih Camileri ve Diğer Tarihi Eserler*.(1991). İstanbul: T.C.Diyanet İşleri Başkanlığı Fatih Müftülüğü Yayını.
- Freely, J.-Çakmak, A.S. (2005).İstanbul'un Bizans Anıtları, (Çev:Gülrû Tanman), I.Baskı,İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Janin, R.(1953). *La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin. 1. Part: Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique. 3rd Vol. : Les Églises et les Monastères*. Paris: Institut Français d'Etudes Byzantines.
- Macridy,Th.-EbersoltJ.(1922).Monuments Funeraires De Constantinople, *Bulletin de Correspondance Hellénique*,Paris,s.360-393.
- Mamboury,E.(1951).İstanbul Touristigue,İstanbul:Çitürbiraderler Basımevi..
- Mansel, A.M.(1936).Balaban Ağa Mescidi Hafriyatı, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Mathews, T. (1976). *The Byzantine Churches of İstanbul A photographic Survey*,Pennsylvania,
- Millingen, A. (1912). *Byzantine Churches İn Constantinople, Their History and Architecture*,London.
- Öneş,E.R. (Tarihsiz). Cami ve Mescitler, *Fatih İlk İstanbul*, Fatih Belediyesi Yayını, s.26-87.
- Ötügen, S.Y.(1974). İsa Kapı Mescidi und Medresesi in İstanbul, Bonn.
- Öz, T.(1962).İstanbul *Camileri*, C.I,T.T.K.Yayını, Ankara.
- Pasadaios, A. (1965).*Eni Svo (ivÇavTcoiv ^vn^eimv ujç K 'nôkecoç âyvcbam ôvôfiacç*, Atina.
- Paspatis,A. (1877). Bu^otvıvat (isXexai, Konstantinople.
- Sancaktar Hayreddin Mescidi Onarım Dosyası,1973-76, Vakıflar I.Bölge Müdürlüğü Arşivi.
- Sav, M. (2007). İsakapı (Esekapı-İbrahim Paşa-Manastır) Mescidi, *Kültür İstanbul Özel Sayısı İl*, (S.7),s.48-54.
- Sav, M. (2009). Fatih-Zeyrek'teki Erken Bizans Yapısı: Şeyh Süleyman Mescidi ve Bodrum Katları, *X.Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve S.Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 03-06 Mayıs 2006*,Ankara, s.653-672.
- Schneider, A.M.(1936). *Byzanz-Vorarbeiten Zur Topographie undArchaologie der Stadt*, Berlin.
- Tanman, M.B.(1994). Mirza Baba Tekkesi, İstanbul Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, s.474-475.
- Tuna, T.(2000). *Hebdomon'danBakırköy'e*, Bakırköy Belediyesi Yayını.
- Wiener, M. (2001).İstanbul'un Tarihi Topoğrafyası,(Çev:ÜlkerSayın),I.Baskı,İstanbul.